

KÖNYVEK KÖZÖTT

MOSOLYOGVA TANULNI

Sokszor megcsodáltam Tarján Tamás írásainak derűs alaphangját, mely nincs ellentétben szigorú igényességével. Bármelyik színházi bírálatát olvassuk is, nemcsak ismereteinek gazdagsága ragad meg, hanem a műfaj iránt érzett, nem palástolt szeretete is. Persze nemcsak a színházat fogadta szeretetében, hanem az egész magyar irodalmat is, melyről felszabadultan, elméleti előfeltevések nélkül szól, mintha egyfolytában arra buzdítana: a műveket olvassuk, ne a szakirodalomban botladozva gyűjtjük élményeinket. S közben mintha alig leplezett mosollyal figyelné törekvésünket. Nem azok közé tartozik — szerencsére —, akik a hitelesség mércéjének a lábjegyzetek özönét és szakirodalmi regiszterek sokaságát tekintik, inkább az esszé hagyományát követi, de nem jellemzi világnézeti bizonytalanság sem, mint az abból kitérni igyekvő esszéírókat általában, sőt, nagyon is biztos a dolgában, az a cél vezérli, hogy élményt adjon, miközben meglepően eredeti tájakat fedez és fedezetet föl. A lábjegyzetek fojtogató igája alól kitekintő tudós bizonyára komoran olvasná azokat a tanulmányokat, amelyekben a Nyugat jeles íróinak sporttárgyú írásaiból köt csokrot, bepillantva az adott kor szokásaiba, a szociológia szokatlan aspektusából vizsgálva eddig homályban maradt jelenségeket, szokásokat. „Ez is tudomány?” — kérdi a zord tudós. De még mennyire! Micsoda kutatómunka szükséges egy-egy ilyen esszé megírásához! Némelyiket olvasva Szerb Antal is elégedetten bólintana, miközben Halász Gábor homlokát ráncolná. Nem csoda, hogy Tarján Tamás szívéhez a Nyugat írói közül Tersánszky Józsi Jenő áll a legközelebb (életművének legjobb ismerője), hiszen Tersánszky is szabálytalan író volt: „bizalmasan” írt a „nagy árnyakról”, jeles kortársairól, nem kis felháborodást keltve az irodalomtudományi berkekben. (Gondolom, ha a fűtőművész író meghalotta az irodalomtudomány szót, kilelte a hideg.)

A Nyugat megjelenésének centenáriuma minden valamire való irodalomtörténész Adyék nemzedéke felé fordult, komoly eredmények születtek. Kosztolányi még népszerűbb lett, mint addig volt, s kivilágolt a kommunista irodalompolitika jó néhány baklövése, melynek magvait még Lukács György vetette el, s lelkes növendékei öntözgették. Az irodalom véresen komoly dolognak minősült, s aki nem felelt meg a marxista-leninista tudósok, kritikusok elképzeléseinek, egyszeriben a peremvidéken találta magát, legfeljebb néhány bekezdés jutott számára a tankönyvekben, melyek érték-

ítélete még sokáig tartotta magát. Tarján Tamásnak szerencséje volt: az ország egyik legjobb magyartanára, Jelenits István oktatta, s megtanulhatta tőle, mit és hogyan érdemes olvasni, s alighanem ez a hamiskás mosoly is hatott rá, amely Jelenits tanár úr előadásának jellemzője.

A folyton változó irodalomtudományi iskolák egyike annak idején hatást gyakorolt a magyar kutatókra is. Ott és akkor az alkotó személye teljesen érdektelen lett, az elemzést műközpontúnak nevezték, gyakran különféle, lehetőleg idegen nyelvből kölcsönzött műszavak segítségével próbálták megvilágítani az alkotás lényegét. A fellángoló viták csak bonyolították a helyzetet, s ami jó volt, az is áldozatul esett a nézeteltéréseknek, melyek nem egyszer a politika síkján zajlottak (emlékezzük a tanönyv-vitára!). Tarján Tamás nem vett részt a háborúban, ragaszkodott kutatása módszeréhez, amelynek jellemzője az alkotó személyiségének minél gazdagabb nézőpontból való rekonstrukciója. Részben ez a magyarázata, hogy az egyik legnépszerűbb egyetemi előadó és oktató, aki körül lelkes hallgatók gyülekeztek össze. Új kötete *A Nyugat évtáji* címmel jelent meg a könyveit rendszeresen gondozó Pont Kiadónál, valójában azonban egy irodalmi csoportosulás képviselőinek egy-egy művéről szól, s mindenkor rekonstruálja az író személyiségét és törekvéseit, s a művek mögül felsejlő író arcmása lényegesen gazdagítja irodalomképünket és — ez talán a legjelentősebb — visszaállítja az irodalom értékkepző szerepét, jellem- és lélegzadagító adományát, amely nélkül kiszárad az élet. Már csak ezért is méltánylandó, hogy arcképcsalmókban szerepel Rejtő Jenő is (ebben ízlése találkozik Veres Andráséval, aki szintén nem tudja elképzelni a 20. század irodalmát a *Vesztetgár a Grand Hotelben* szerzőjének méltatása nélkül). Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a műalkotás kapcsolatot teremt az író és olvasója között, ezt a választást (és kivitelezését) ellenkezés nélkül fogadhatjuk el, kivált, ha számba vesszük, hogy például a gimnáziumban hány, ma már olvashatatlan mű ismerete kötelező. (Népszerűsítésüknek persze nem szerencsés módja „átírásuk”, ahogyan ezt Móricz Zsigmond próbálta megvalósítani Kemény Zsigmond regényével, vagy Illyés Gyula a *Bánk bán*nal.)

A Nyugat elnevezés egységes ízlést, irodalmi törekvéseket feltételez. Tudjuk, a valóságban nem így volt, mégsem mond ellent a valóságnak, hogy együtt tárgyaljuk például Tersánszkyt, Szép Ernőt, Móriczot és Babitsot. Egységben látatja őket az uralkodóvá tett korizlés elleni lázadásuk és az irodalom szerepének értelmezése. A kötet hangütésének szánt tanulmányban Major Henrik panoptiku-

máról, a nagy nemzedék tagjairól készített gyorsrajzairól olvashatunk. A nagyok között három nő portréja is látható: Lányi Saroltáé, Nilé, azaz Dap-
sy Gizelláé, és a hírhedten pocskék ízléssel öltöző
Kaffka Margité, akiről Szabó Dezső is úgy emlé-
kezett meg, mint az antitézis bajnokáról. Egyikük
sem sértődött meg, ahogy a többiek sem. Sejtették,
hogy egy ilyen ábrázolás többet használ ismertsé-
güknek és népszerűségüknek, mint bármilyen
fennkölt bírálat. Karinthy is felkeltette az érdeklő-
dést a nyugatosok iránt a nagyszerű *Így írtok tivel*,
amely — félve mondom — maradandóbb, mint hu-
moreszkjei, a *Tanár úr kérem*, a humoros irodalom
klasszikus remeke. (Meglehet, az oktatásban is nagy
haszna volna találó stílusparódiáinak.) Egy-két év-
tized múlva sajnos némelyik gyorsrajz modelljéről
már semmit sem tudnak a fiatalok, akik előtt már
elhomályosították Tóth Árpádot, Juhász Gyulát,
hogy Szép Ernőt ne is említsük.

Szándék és megvalósítás egysége Tarján Tamás
kötetének egyik nagy értéke. Legfeljebb a Gárdo-
nyiról írtak voltak kissé alkalomszerűek. Termé-
szetes, hogy Tarján Tamás ezúttal is az általa hön
szeretett színház világában a legotthonosabb.
Móricz Zsigmond *Fortunatus* című darabjának há-
nyattatásairól és zalaegerszegi ősbemutatójáról írt
tanulmánya egyszerre idézi a színdarabjaival ki-
sebb sikert arató Móriczot (és korát), valamint az
ősbemutató évének hangulatát, ideológiai zűrzava-
rát, amelynek félig-meddig a színmű is áldozatul
esett, hiszen színrevitelébe előnytelenül játszott bele
a Ruszt József utódlásáért vívott belső csata. Irodalom-,
színház- és történet és politika sajátos disz-
harmóniáját hitelesen, személyes tapasztalatai
alapján láttató erővel idézi vissza Tarján Tamás, s
azt is bebizonyítja, régen rossz, ha a politikusok be-
leavatkoznak a művészetbe. (Az sem jobb, ha az
oktatásban tevékenykednek.)

Kicsit tételesen minősítem esszének a kötetben
közölt írásokat, bár szellemiségük, ötletességük e
műfaj fontos jellemzői. Ugyanakkor folyvást érezni
a filológiai alaposságot, a kutatómunkából leszűr-
t tapasztalatok hitelesítő erejét is, amely inkább a ta-
nulmányok jellemzője. Ez utóbbi vonás leginkább
a Karinthy Frigyesről írtakban mutatkozik meg. Tar-
ján Tamásnak igaz van: az *Így írtok ti* különböző
szövegkiadásaiiban jól érezhető a következetlenség.
Ez abból is adódik, hogy az író a sikerén felbuz-
dulva haláláig újabb darabokkal bővítette az első
kiadás anyagát, s ezek a kiadványok ugyancsak a
legendás címmel jelentek meg.

Mindezt abban az írásában mondja el, amely-
ben Karinthy Frigyes Szomory Dezsőről alkotott
képét elemzi. Már csak azért is figyelemre méltó
tanulmánya ez, mert Szomory Dezsőt manapság
egyre kevesebben ismerik, és még kevesebben méltó-
tatják. Amint Tarján Tamás kimutatja: „Karinthy

Frigyes Molnár Ferenc után, vagy mellett a legtöbb
irodalmi paródiát Molnár legnagyobb drámaíró el-
lenlábasáról, Szomory Dezsőről alkotta...” (Nyil-
ván adódott a karikatúrisztikus megjelenítés le-
hetősége: Szomory stílusa ugyanis magában álló
kifejezőmódja volt a kor irodalmának; elképzel-
hető, ha nem magyar szerző, ugyanakkora hűhót
csaptak volna körülötte rajongói, mint tették ezt
Joyce megszállottjai, csak hogy Szomorynak alig-
alig voltak elszánt hívei.) Tény, hogy Szomory ko-
ra legérdekesebb író-személyisége volt. Mindent
megtett, a szélsőségektől sem visszariadva, hogy
beszéljenek róla, rá irányuljon a figyelem. Nehéz
volt önimádatának paroxizmusig fokozott meg-
nyilatkozásai mellett alkotásaira figyelni, holott
a jelek szerint a nagy nemzedék jó néhány kivá-
lósága becsülte írásait (még Ady Endre is, ami
nagy szó). Hogy találóan jellemezze magában álló
stílusát, Karinthynek nyilván nagyon alaposan
kellett tanulmányoznia jó néhány művét (termé-
szetesen nem mindet), pontosabban ismerte sze-
mélyes kapcsolatuk révén, mint legtöbb méltatója.
(Kevés számú igazán beleérző írás született róla,
ami azért is elgondolkodtató, mert a főváros iro-
dalmi és művészeti életének fellendítésében ko-
moly érdemei voltak a zsidóságnak, Szomory
pedig időnként túl is hangsúlyozta felekezeti ho-
vatartozását.)

A Párizsból hazatért Szomory a század első év-
tizedének második felében a Fidibusz hasábjain
közölt két gyengécske kisregényt, Tarján Tamás re-
mek megfogalmazása szerint: „nemesponyvát”,
amely értékítélete szerint Tersánszkynek és Rejtő
Jenőnek is jellemző műfaja volt. 1912-ben a Vig-
színház mutatta be az író *Györgyike, drága gyermek*
című színművét. Erről Karinthy szokásos ironiájával
írt a Nyugatban. A mai olvasó az ismertetés alap-
ján aligha képzelheti el, miről is szól a darab, de az
effajta ismertetést akkor nem várták el a kritikus-
tól, annál lelkesebben fogadták ironikus kitételeit,
melyekben a kritikus Karinthy egyáltalán nem szű-
kölködött. Érdemes visszaidézni Karinthy néhány
mondatát, amely íróját és a megbíráltat is elég hi-
telesen jellemzi: „Róffel akar folyadékot mérni, és
unciával szövetet, aki Szomory Dezső darabjában
tragikumot, vonalvezetést, elvont drámai gondo-
latot és irányt, erkölcsi tartalmat vagy életábrázo-
ló példát keres. Akinek mindezekon kívül még a
színpadszerűség és hatás kérdése is elég mindegy
ahhoz, hogy élvezni tudjon egyetlen egységes ér-
zést, ami néhány laza és szomorú eseményt egy-
befoglal: az gondoljon Szomory novelláira és ra-
jongó, sóvár lírájára, amivel a nő, a drága nő isteni
csodáját imádja és áhítozza — erre a tikkadt lírá-
ra, mely az ő furcsa, vajúdó mondataiban lelkendez
és fuldoklik — szent isten, mit mondjak! — hiszen
emlékezhetnek rá, a szó szoros értelmében hogy ful-

ladnak el szavai, hogy bogozódnak össze kuszán, formákon és grammatikai kényszereken, hogy tépnek s száguldanak keresztül, mikor szegény, szegény szavakkal és szegény, szegény papíron igyekszik és kínlódik kitombolni az erotika viharát, amihez ezer zenekar és tízezer nehéz festék is kevés.” A korban uralkodó impresszionista kritika jellemző megfogalmazása e pár mondat, mely nem a művet, hanem írója egyéniségét ragadja meg, mind jobban azonosulva vele és törekvéseivel, mind messzebbre távolodva a bíráló — nem éppen találó fogalom — tárgyául szolgáló színműtől. Stílusbravúr Karinthy tűzijátéka, amint sok egyéb írása is. Szomorú közben elhalványul, ahogy a mi hűtlen emlékezetünkben is egyre homályosabban van jelen. Veszteség? Feltétlenül, ám vannak nagyobbak is.

Ahogy mindig, most is élvezettel, derűsen olvastam Tarján Tamás írásait, melyekből visszakövetkeztethetünk az irodalom kínálta életértékekre, amelyhez kutatásában eddig is, ebben a kötetében is hű maradt. Aki szeret súlyok nélkül repülni, annak ajánlom. (*Pont Kiadó, Budapest, 2016*)

RÓNAY LÁSZLÓ

RÓNAY LÁSZLÓ: MÁRAI SÁNDOR ÚJRATÖLTVE

A hurkát töltik, a kolbászt töltik, de nem mondhatom a feleségemnek, amikor kérdi, mi legyen a másnapi ebéd, nem mondhatom, hogy tölts egy töltött paprikát. A töltött paprikát nem töltik. A töltött káposztát sem töltik, hanem csinálják, készítik. Nem is főzik, a levest főzik. Ilyen nyelvi meghatározottságok között élünk. És mit töltenek újra? A fegyvert. A puskát újratöltik. Akkor Rónay László kis kötetének címadásával azt akarta mondani, hogy Márai Sándor fegyver? Nem tudom, mit akart mondani, de ha erre gondolt, akkor igaza volt. Márai egy finom mechanikájú, remekült esztergált csövű fegyver a butaság és minden evilági értelmetlenségei ellen, amikor hitet kell tenni az európai humanizmus értékei mellett.

Voltak manírjai és voltak nyafogós napjai, amikor ilyesmiket írt: „Egy napon nem hittem feltétlenül abban, hogy éppen nekem kell kiirtani a világból minden ízléstelenséget, aljasságot s panamát; igen, abban sem hittem feltétlenül, hogy a szárnyas, gyors röptű, írott szóval változtatni lehet még valamit a világon.” (*Egy polgár vallomása*. II. k.) Ez a múlt század harmincas éveinek közepe táján történt velem, de aztán még ötven évig mondta a magáét, megátalkodott konok elhívással a józan értelem nevében. Rónay László valamikor tudós monográfiát írt

Márai életművéről majd 700 oldalon (két normális könyv helyét veszi el a polcomon). Biztos vagyok abban, hogy nemzedékemből ő tud legtöbbet Márai Sándorról, ő ismeri legjobban ezt a nemcsak jelentőségében, hanem terjedelmében is nagy irodalmat. Most, ebben a kötetében kisebb-nagyobb írásaiból válogatott, azokból az írásaiból, melyek nem az esztétáról, nem a regénykonstruktórról szólnak, hanem erről a fegyverszerű íróról, akinek csőre szerelt távcsőven keresztül ma is érdemes ránézni a világra.

„Márai tisztán látta Európa gyengeségeit. Tudta, hogy a politikusoktól nem sokat várhat. Nem tetszelgett a kikezdhetetlen erkölcsű polgár szerepében, morális fölényét sem hangoztatta, de azt soha nem gondolta volna, hogy akkor vagyunk humanisták, ha baltás gyilkosokat küldünk vissza szülőhazájukba, vagy ha a korrupcióval átszótt, erőszakra épülő Oroszországot tekintjük ideálnak.” Máskor ilyen gondolatokra jut Márai olvasása közben: „Létezett valaha is az idealizált Európa? Éltek és úgy éltek, ahogy Márai megjelenítette őket, akik hazatértek vándorútjaikról békés otthonukba, a könyvszekrényeikhez, a hatalmas ovális asztalokhoz, melyek mellett méltósággal elmondták ebéd előtt az asztali áldást? Szép Európa lehetett, a képzelet Európája, amely célt, reményt és távlatot adott. Akár az ókoriak számára a Boldogok Szigete, amelyet sohasem lehetett elérni, de mindenkinek tudomása volt (és van) róla, aki gondolkodni és érezni tud. Az igazi művésznek kötelessége (volna) elhítenni társaival, hogy létezik, elérhető, ha másképp nem, úgy, hogy tiszteltben tartjuk emberközpotú hagyományait...”

Hétköznapi diskurzusainkban rendre összekeverünk két szót, azt képzeljük, hogy a polgár azonos a középosztállyal. Márainak lesújtó véleménye volt a középosztályról, talán még rosszabb véleménnyel volt róluk, mint a népi írók, akiket ugyancsak nem szeretett. De a polgár az ideál volt számára, egy kiválasztott „élcsapat”, vagy távoli ideál, mint a 19. századi messianista forradalmárok számára a soha el nem érkező kommunizmus. És ez a csak virtuálisan létező polgár testesítette meg írásaiban a humanizmust. Polgár és középosztály: ez két világ volt számára, de polgár és humanizmus, az egyet jelentett. „Az őráratra induló Márai azt a humanizmust akarta visszaperelni, amelyről oly bensőséges lapokat írt az *Egy polgár vallomásaiban*, s amelyről maga is sejtette, hogy végképp kivett a hétköznapi életből, csak az irodalom és a művészetek tartományaiiban megőrizhető.”

A kötetben sorjázó írások nem szaktanulmányok — Rónay László már régen kinőtte a filológia szűkre szabott kereteit —, hanem esszék,